

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

زبان و ادبیات فارسی

(۱) و (۲)

(عمومی)

دوره‌ی پیش‌دانشگاهی

درس مشترک کلیه‌ی رشته‌ها

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

نام کتاب : زبان و ادبیات فارسی (۱) و (۲) (عمومی) - ۲۸۳/۱

مؤلفان : دکتر محمد پارسا نَسَب (غلام)، دکتر حسن ذوالفقاری و دکتر محمدرضا سنگری

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره‌ی کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی

تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره‌ی ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن: ۹-۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار: ۹۲۶۶-۸۸۳۰، صندوق پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹،

وبسایت: www.chap.sch.ir

خطاط رایانه‌ای : شهناز تخمه‌چیان

تصویرگر : صادق صندوقی

امور فنی : سپیده ملک‌ایزدی

حروفچین : زهرا ایمانی‌نصر، خدیجه متولی

صفحه‌آرا : علی نجمی

مصحح : حسین قاسم‌پورآقدم، علیرضا ملکان

طراح جلد : طاهره حسن‌زاده

ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران - تهران - کیلومتر ۱۷ جاده‌ی مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش)

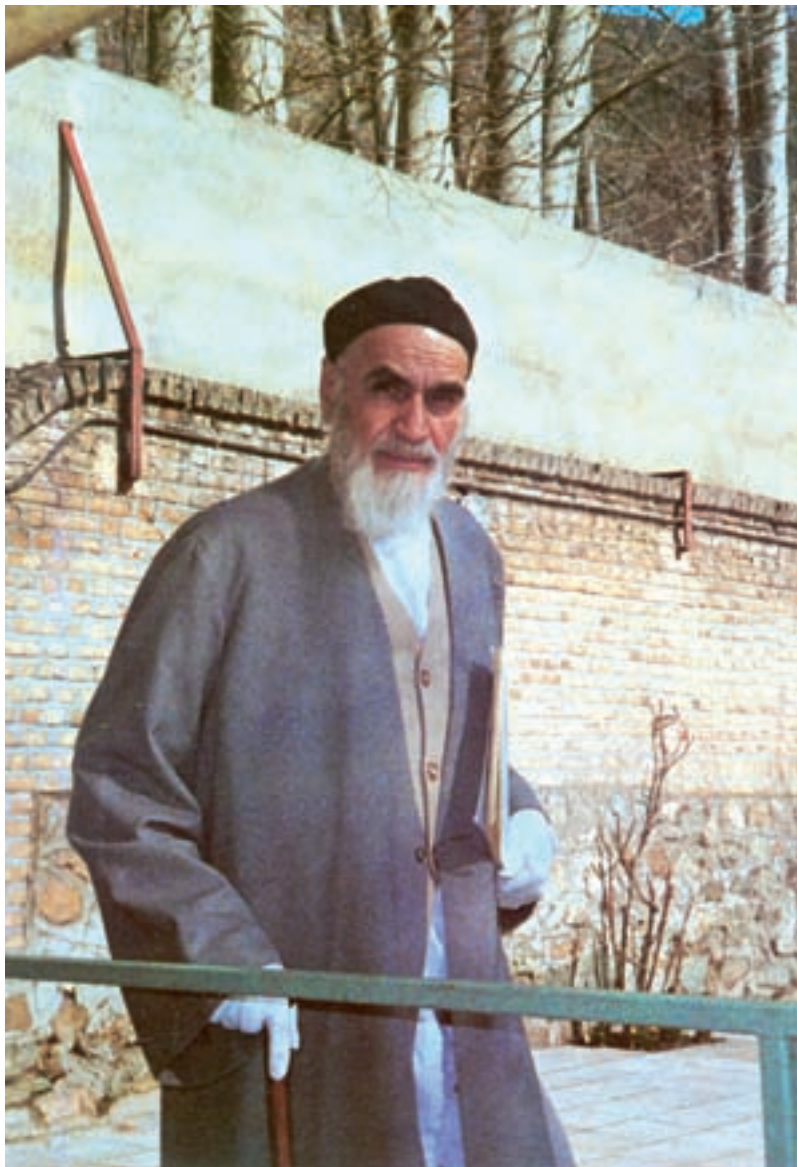
تلفن: ۵-۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۱۳۴۴۵/۶۸۴

چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ شانزدهم ۱۳۸۹

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۳-۰۰۶۲-۰۵-۹۶۴- ISBN 964-05-0062-3

اهمیت انتشارات، مثل اهمیت خون‌هایی است که در جبهه‌ها ریخته می‌شود و «مداد العلماء أفضل من دماء الشهداء». دماء شهدا اگرچه بسیار ارزشمند و سازنده است، لکن قلم‌ها بیشتر می‌توانند سازنده باشند و اصولاً شهدا را قلم‌ها می‌سازند و قلم‌ها هستند که شهید پرورند.

امام خمینی (رض)

توجه

- ۱- از ابتدای کتاب تا پایان درس ۱۶، به نیم‌سال اول و از درس هفده تا پایان کتاب به نیم‌سال دوم مربوط است.
- ۲- این کتاب توسط مؤلفان و کارشناسان و مدرّسان مراکز پیش‌دانشگاهی در سال ۱۳۸۷ بازنگری و اصلاح شده است.
- ۳- اشعار حفظی در متن درس با ستاره (*) مشخص شده‌اند.

فهرست مطالب

۴۲	حدیّ خوان	فصل اول
	درس هشتم	درس اول
	مناظره‌ی خسرو با فرهاد/ نظامی	۲ درآمدی بر تحمیدیّه و مناجات
۴۴	گنجوی	۴ نی‌نامه/ مولانا
	درس نهم	درس دوم
۴۹	اکسیر عشق/ سعدی شیرازی	۸ مناجات/ حکیم سنایی
	درس دهم	نیایش (صحیفه‌ی سجّادیه)/ ترجمه‌ی
۵۰	دولت یار/ حافظ شیرازی	۹ جواد فاضل
	درس یازدهم	فصل دوم
	اشارات صبح/ عبدالقادر بیدل	درس سوم
۵۳	دهلوی	۱۵ درآمدی بر ادبیّات حماسی
۵۴	مجنون و عیب‌جو/ وحشی بافقی	درس چهارم
	درس دوازدهم	کاوه‌ی دادخواه/ دکتر غلامحسین
۵۶	سپیده‌ی آشنا/ محمدرضا حکیمی	۱۹ یوسفی
۶۰	قلب مادر/ ایرج میرزا	درس پنجم
	درس سیزدهم	گذر سیاوش از آتش/ حکیم
۶۳	کیش مهر/ علامه طباطبائی	۲۹ ابوالقاسم فردوسی
۶۶	رنج بی‌حساب/ امام خمینی (ره)	فصل سوم
	درس چهاردهم	درس ششم
	رباعی و دوبیتی دیروز/ خیّام، مولانا،	۳۷ درآمدی بر ادبیّات غنایی
۶۷	بابا طاهر	۴۰ دریای کرانه ناپدید/ رابعه
	رباعی و دوبیتی امروز/ اقبال لاهوری،	درس هفتم
۶۸	قیصر امین‌پور، حسن حسینی	۴۱ من این همه نیستم

۱۲۶	جامی	فصل چهارم
۱۲۷	افسانه‌ی عاشقی	درس پانزدهم
	درس بیست و سوم	۷۱ درآمدی بر ادبیات تعلیمی
۱۲۹	میرزا رضا کلهر/ عبدالله مستوفی	۷۳ پرورده‌گویی/ سعدی
		درس شانزدهم
	فصل هفتم	ذکر حسین بن منصور حلاج/ عطار
	درس بیست و چهارم	۷۵ نیشابوری
۱۳۶	درآمدی بر ادبیات داستانی	۷۹ مست و هشیار/ پروین اعتصامی
۱۳۹	قصه‌ی عینکم/ رسول پرویزی	
	درس بیست و پنجم	فصل پنجم
۱۴۸	آخرین درس/ آلفونس دوده	درس هفدهم
	فصل هشتم	۸۳ درآمدی بر توصیف و تصویرگری
	درس بیست و ششم	گویی بطّ سفید جامه به صابون زده
۱۵۶	درآمدی بر ترجمه	۸۶ است... / منوچهری دامغانی
	درس بیست و هفتم	درس هجدهم
	جهاد (نهج البلاغه)/ دکتر سیدجعفر	۸۸ دماوندیه/ ملک الشعراء بهار
۱۶۲	شهیدی	درس نوزدهم
۱۶۶	هجرت/ اعتراف/ تقلید/ گوته	توصیف کویمات و حمات و طرابلس/
	فصل نهم	ناصرخسرو قبادیانی
	درس بیست و هشتم	۹۲ شب کویر/ دکتر علی شریعتی
	درس بیست و نهم	۹۵ اوزان/ جلال آل احمد
۱۷۰	درآمدی بر ادبیات معاصر	۱۰۱
۱۷۳	می تراود مهتاب/ نیما یوشیج	فصل ششم
	درس بیست و دهم	درس بیست و یکم
۱۷۷	خوان هشتم/ مهدی اخوان ثالث	درآمدی بر حسب حال/
	درس سی ام	۱۰۷ زندگی نامه
۱۹۰	صدای پای آب/ سهراب سپهری	چند حکایت از اسرارالتوحید/
۱۹۵	شکوفه‌ی اشک/ مهرداد اوستا	محمد منور
۱۹۷	پیش از تو... / سلمان هراتی	۱۱۱ سیرت مولانا/ دکتر عبدالحسین
۱۹۹	مناجات/ خواجه عبدالله انصاری	۱۱۵ زرین کوب
۲۰۰	فهرست و ازگان	درس بیست و دوم
۲۰۷	فهرست منابع و مآخذ	بارقه‌های شعر فارسی/ دکتر
		۱۲۱ محمدعلی اسلامی ندوشن

شکر شکن شوند همه طوطیان هند زین قند پارسی که به بنگال می‌رود

ایران اسلامی همواره و در همه جا به فرهنگ و ادبیات دیرپا و بالنده‌اش شناخته شده است. این عنصر اصیل ایران را پیوسته بر سر پا داشته و به حقیقت، آن را در برابر تهاجم فرهنگ‌های بیگانه بیمه کرده است. شناخت روح اندیشه و احساس پیشینیان، آگاهی از سیر تکاملی و تجلیات آن‌ها در طول قرون، بی‌بردن به آداب و رسوم و اعتقادات مردم گذشته، به جوانان ما امکان می‌دهد تا آگاهانه، فرهنگ و تمدن آینده‌ی خود را بر اندیشه‌ها، احساسات و سنت‌های صحیح گذشته بنا نهند و مراتب ترقی و تعالی را یکی پس از دیگری زیر پای آورند.

کتابی که با عنوان زبان و ادبیات فارسی (۱ و ۲)، فراروی شماسات، ثمره‌ی تلاش و برنامه‌ریزی کارشناسان و مؤلفان دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در مسیر دست‌یابی به اهداف یاد شده است. در این اثر کوشیده‌ایم ضمن توجه به فرهنگ و ادب پیشین این مرز و بوم، از پرداختن به زبان و ادبیات امروز باز نمانیم و سرچشمه‌های اندیشه و احساس امروزیان را در آثارشان جست و جو کنیم.

در این نوشته‌ی کوتاه، برآنیم تا به اجمال، از ساخت و بافت کتاب، شیوه‌های مطلوب تدریس و روش‌های ارزش‌یابی آن با شما سخن بگوییم.

الف: ساختار کتاب

۱ - کتاب به نه فصل متنوع، تقسیم و در هر فصل بنیادی‌ترین مسائل ادبیات هم‌چون ادبیات حماسی، ادبیات غنایی، ادبیات تعلیمی، ادبیات داستانی، ادبیات معاصر و... مطرح شده است. در ابتدای هر فصل، بسته به مندرجات آن، درآمدی پرداخته شده که به عنوان مدخل بحث، زمینه‌ساز درک و فهم بهتر متون و کشف ارتباط طولی درس‌هاست.

۲ - چنان‌که گذشت، قصد بر این بوده است تا قدر و منزلت ادبیات معاصر، در برابر ادبیات کلاسیک شناسانده شود. به همین منظور، علاوه بر اختصاص دادن فصلی به این مقوله، در سراسر کتاب، به فراخور بحث، مصادیقی از شعر و نثر امروز در کنار نمونه‌های کهن ارائه شده است. این امر، هم مجال مقایسه‌ی سبک‌شناسانه‌ی سروده‌ها و نوشته‌ها را برای دانش‌آموزان فراهم می‌آورد و هم به آموزش تکمیلی زبان فارسی و شیوه‌های گوناگون نگارش، کمک می‌کند.

۳ - در انتخاب نمونه‌ها، برآن بوده‌ایم تا متونی را برگزینیم که علاوه بر زیبایی، پختگی و انسجام، مفاهیم بلند و ارزشمند انسانی و اخلاقی را نیز دربر داشته باشد.

۴ - در ابتدای برخی از دروس، با اشاره‌ای گذرا به آثار و احوال صاحب اثر، نقد و تحلیل گونه‌ای از متن صورت گرفته که هر چند بیش‌تر جنبه‌ی معرفی و شناسایی آثار دارد اما بعضاً ملاک و معیارهایی از نقد ادبی در اختیار خوانندگان می‌گذارد.

۵ - بدون تردید، هدف و انتظار ما از ارائه‌ی هر اثر هنری (اعم از شعر و نثر)، علاوه بر بهره‌گیری و التذاذ ادبی،

تواناساختن دانش‌آموز در درک و فهم، تجزیه و تحلیل ساختاری و محتوایی آن نیز بوده است. برای رسیدن به این مقصود، در پایان هر درس نمونه‌هایی از پرسش‌های محتوایی و ساختاری آمده است. پاسخ‌گویی دانش‌آموزان به این سؤالات و نظایر آن‌ها – که توسط دبیران فرهیخته مطرح می‌شود – بیانگر درک صحیح متون و شناخت ساختار آن‌هاست. ۶ – در این مجموعه تا سر حد امکان کوشش شده است، نقش اول به دبیران گرامی سپرده شود؛ مثلاً در شرح و توضیح متون، در بیش‌تر موارد، تنها اشاراتی اساسی و کلیدی ارائه گردیده و استنتاج و دریافت‌های مناسب‌نهایی از متن، به دبیران محترم واگذار شده است.

۷ – واژه‌نامه‌ی الفبایی پایان کتاب، راهنمای معنی و مفهوم برخی لغات دشوار متن است که با علامت ستاره (*) در درس مشخص شده‌اند.

۸ – ویرایش املائی کتاب، بر مبنای آخرین مصوبات کمیسیون شیوه‌ی املائی فرهنگستان زبان و ادب فارسی است؛ برای مثال، در این شیوه‌ی جدید، «ها»ی علامت جمع و «تر» و «ترین» علامت صفت تفضیلی و عالی، جدا نوشته می‌شود. مجموعه‌ی این مصوبات، به تدریج در تمام کتب درسی اعمال خواهد شد.

ب: نکاتی در مورد شیوه‌های مطلوب تدریس و ارزشیابی

میزان تأثیر هر درس، ارتباط ظریف و سنجیده‌ای با کیفیت ارائه‌ی آن در کلاس دارد که دبیران با تجربه و آگاه، هر یک به طریقی به این مطلوب دست می‌یابند. آن‌چه شایسته است در این‌جا در مقام تذکر آورده شود، تبیین روش‌هایی است که به‌مدد آن‌ها بتوان متناسب با متن و ساعات درسی، بیش‌ترین و کامل‌ترین نتایج را به دست آورد. ۱ – چنان‌که گذشت، در بخش درآمدهای مربوط به مقولات چندگانه‌ی ادبی، با ارائه‌ی اطلاعات و دانش‌های مفدماتی، ذهن و ضمیر دانش‌آموز، برای التذاذ آگاهانه‌ی ادبی، دریافت بهتر متون، اشراف بر ساختار آن‌ها، کشف ارتباط‌های موجود و بالأخره انجام دادن مقایسه‌های مبتنی بر آموخته‌ها، آماده می‌شود. امید آن داریم که دبیران ارج‌مند، با مطالعه‌ی دقیق درآمدها و استفاده از منابع تکمیلی پایان کتاب، به تحلیل و توضیح مباحث پردازند و پیش از پرداختن به قرائت این مقولات ادبی (درآمدها)، شمایی کلی از آن را در کلاس ارائه دهند.

۲ – برای بهره‌گیری بیش‌تر ادبی از یک متن و درک بهتر آن، شایسته است هر نمونه (اعم از شعر و نثر)، ابتدا توسط دبیر یا دانش‌آموز، یک یا چندبار قرائت شود. این روش زمینه‌ی کافی برای درک کلیت اندیشه و احساس جاری در یک قطعه‌ی ادبی را فراهم می‌آورد و نیز، پاسخ‌گویی به پرسش‌ها را آسان‌تر می‌سازد. هر چند ممکن است مخاطب، مفهوم یک مصراع یا بیت یا عبارت آن را به خوبی درک نکند اما بدون تردید بر مجموعه‌ی اندیشه و احساس حاکم بر آن احاطه می‌یابد و از آن لذت کافی خواهد برد.

۳ – جُستن و ارائه‌ی یک معنی و مفهوم مطلق برای پدیده‌های هنری – مثلاً غزل حافظ، سعدی، مولانا و... – کاری عبث و بی‌ثمر است. چرا که اساساً حوزه‌ی هنر – که شعر نیز از زیر مجموعه‌های آن است – حوزه‌ی استدلال منطقی و ریاضی‌وار نیست. از همین جاست که می‌گویند آثار و پدیده‌های هنری، از کثرت معنی، بی‌معنی هستند. به‌دیگر سخن، به منشوری می‌مانند با جلوه‌های گوناگون. پس شایسته است در تبیین و توضیح این گونه آثار،

تسامح بیش‌تری لحاظ گردد. وظیفه‌ی ما آن است که ملاک و معیارهایی را در اختیار مخاطبان قرار دهیم تا به مدد همین ملاک‌ها، بتوانند به ساحت‌های هنری مختلف یک شعر یا اثر راه یابند و طعم گوارای معانی و مفاهیم متنوع آن را بچشند.

۴- تقسیم‌بندی دروس، بر اساس محتوای آن‌ها و آموخته‌های قبلی صورت گرفته است. لیکن دبیران ارجمند می‌توانند با استفاده از طرح درس مناسب، دروس را به دل‌خواه تقسیم‌بندی کنند؛ به شرط آن که ارتباط و انسجام آن‌ها حفظ شود. دبیران محترم، بی‌شک از ارائه‌ی ناتمام یک متن - مثلاً یک داستان یا یک شعر که لازم است در یک جلسه به پایان برسد - پرهیز خواهند نمود.

۵- شرکت دادن دانش‌پژوهان جوان در بحث‌های کلاسی و نظرخواهی از آنان و احیاناً واگذاری اداره‌ی برخی ساعات تدریس به آن‌ها و نیز قرائت متون روان و گیرای امروزی - به شرط مطالعه‌ی قبلی - توسط ایشان، مطلوب و مفید خواهد بود. حضور جدی و فعال دانش‌آموزان، علاوه بر این که میزان یادگیری آنان را افزایش می‌دهد و از محور مطلق شدن دبیر در آموزش جلوگیری می‌کند، می‌تواند ملاک خوبی نیز، برای تعیین نمره‌ی میان‌ترم دانش‌آموز باشد.

۶- بهره‌گیری از وسایل متنوع کمک‌آموزشی، در اداره‌ی بهتر کلاس و درک کامل‌تر متون، مفید و مطلوب است؛ مثلاً می‌توان برخی از اشعار کتاب را که همراه با موسیقی مناسب اجرا شده است، در کلاس درس عرضه کرد. هم‌چنین می‌توان منابع و آثار مربوط به هر درس را به کلاس آورد و ضمن معرفی اجمالی آن‌ها، بر عمق آموزش و طراوت کلاس درس افزود.

۷- انتظار می‌رود که دبیران محترم از طرح مقولات جزئی و مباحث جنبی که با فهم دروس ارتباط مستقیم ندارند و باعث دور ماندن از اصل می‌شوند (هم‌چون ریشه‌شناسی لغات مهجور، مباحث غیرضروری دستوری و...) جز در موارد محدود - آن هم در چارچوب خودآزمایی‌های کتاب - صرف نظر فرمایند. از کلیه‌ی دبیران و استادان گران‌قدری که با راهنمایی‌های خود بر غنای این کتاب افزودند، سپاس‌گزاری می‌شود.

دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی